

Vlajić-Popović, Jasna

Marvan, Jiří: JAZYKOVÉ MILÉNIUM: SLOVANSKÁ KONTRAKCE
A JEJÍ ČESKY ZDROJ. Vyd. „Academia ”, Praha, 2000.

[prikaz]

Lingvističke aktuelnosti I/4

Beograd, 2000

Marvan, Jiří: JAZYKOVÉ MILÉNÍUM: SLOVANSKÁ KONTRAKCE A JEJÍ ČESKY ZDROJ. Vyd. „Academia“, Praha, 2000.

U poslednjog godini drugog milenijuma pojavila se jedna lingvistička monografija neobično prigodnog naslova: *Jezički milenijum: slovenska kontrakcija i njeno češko ishodište*. Autor ove studije, češki slavista, sada već starije generacije, Jiří Marvan (1936) za četiri decenije naučnog rada razvio je širok dijapazon delatnosti (bohemistika, slavistika, balistika), ali tema ove knjige je nešto čime nije prestajao da se bavi sve to vreme – pre svega iz sopstvenih razloga (ličnih i stručnih – kao govornik češkog, najizrazitijeg kontrakcijskog jezika, bio je „predodređen“ da revidira i zaokruži istraživanja kontrakcije koja je započeo još njegov sunarodnik Gebauer krajem prošlog veka), ali i zbog delovanja spoljnih okolnosti i neprilika (više o tome cf. str. 337–341). Nakon diplomiranja na Karlovom univerzitetu u Pragu nekoliko godina je radio na Institutu za češki jezik Čehoslovačke akademije nauka, a onda se otisnuo u svet: preko Skandinavije, Australije i Novog Zelanda do Amerike, gde je proveo zrele naučničke godine, specijalizirajući i predajući na raznim univerzitetima, da bi se sredinom devedesetih, na kratko čak distancirao od lingvistike i u periodu 1994–1997. službovao kao ambasador Češke u Grčkoj. Kako se može saznati iz pogovora, ova knjiga ima uzbudljiv istorijat koji prati autorovu ličnu odiseju. Pre nego što ju je ove godine praška „Academia“ izdala (uz finansijsku potporu automobilske kompanije „Škoda“ iz Mlade Boleslave – koliko znamo, to je predsednik za pohvalu i za ugled), ova knjiga je jednom već bila na pragu štamparije iste izdavačke kuće: daleke 1971. godine engleski prevod (češkog originala dovršenog 1967. u Upsali) iznenada je bio povučen zbog autorove političke nepodobnosti. Tako je prva verzija, doduše znatno kraća od ove koja je pred nama (samo poglavlja 2–20, i to manjeg obima), ugledala sveta tek 1979. godine kao *Prehistoric Slavic Contraction* u izdanju Pennsylvania State University.

Jazykové milénium je knjiga koja odiše solidnošću još na prvi pogled, svojim spoljnim izgledom (lep dizajn, čvrsti povez, mape na unutrašnjim stranama korica) i obimom (410 strana). Već pri letimičnom listanju čitaocu pada u oči izvanredna preglednost, kako čisto grafička (veličina i oblik slova u osnovnom tekstu, markiranje bitnih pojmova polucrnim slovima, gradirani međunaslovi, paragrafiranost teksta, jasne tabele, mape i šeme, sivo osenčeni rezimeji u kojima se na kraju pojedinih poglavlja rekapituliraju, tabelarno ili taksativno, glavni rezultati do kojih se u njima došlo), tako i materijalna (iscrpan sadržaj pruža detaljan uvid u tematsku segmentiranost na 27 poglavlja grupisanih u šest delova, plus zaključak, rezime i brojni korisni dodaci).

Knjiga počinje *Predgovorom* u kome se u ime sponzora jedan inženjer, kao šef marketinga fabrike „Škoda“, obraća čitaocima i javnosti izražavajući zadovoljstvo što je, u vreme opšte internacionalizacije života u češkom društvu, ta firma mogla da sufinansira izdavanje ove knjige i tako doprinese očuvanju češkog jezika kao oličanja tradicije i nacionalnog identiteta.

Nakon autorovih *Izjava zahvalnosti* brojim saradnicima, sledi *Uputstvo za čitanje knjige*. Veliki obim raznorodnih podataka organizovan je tako da ih razni čitaoci, shodno svom predznanju i interesovanju, mogu pratiti, ili samo kroz krupno štampani tekst, ili i onaj dat petitom (koji tako elegantno vrši funkciju fusnota ili endnota), kroz precizne tabele i sumarne pregledne na kraju svakog poglavlja, a zatim iscrpni *Sadržaj* na češkom i na engleskom jeziku.

U *Uvodu* se prvo tumači „o čemu se tu radi“ (ne samo o češkom jeziku i njegovom razvoju, već i o desetak jezika i dijalekata koji su se zajedno sa njim razvijali pod uticajem kontrakcije tokom hiljade godina i na prostranstvu od dve hiljade kilometara), a potom se izlažu i teorijske premise od kojih se polazi: Marvan tu deklarise svoja netradicionalna shvatanja i u duhu postmodernizma odbacuje kvantitizam (u kome se insistira na tome šta i koliko se radi) a promovise kvalitizam (za koji je bitno kako se nešto događa).

Prvi deo studije pod naslovom „Mesto kontrakcije u sistemu izlogosa“ čine poglavlja: 1. Promena i unutrašnji red u jeziku; 2. Prajezik i njegov raspad, mesto kontrakcije u sistemu promena; 3. Područje kontrakcije i njegova segmentacija: žarište, centralna oblast, periferija i transperiferija.

U prvom poglavlju autor podseća da je jeziku kao ljudskoj društvenoj pojavi prirodna dinamička energija odnosno kretanje. Kontrakcija je upravo takav, „većito živ“ proces koji je započeo u desetoj i jedanaestom veku ali ne kao opšteslovenski fenomen, već ograničen na slovenski zapad, na tzv. kontrakcijske jezike i dijalekte zapadno od 22 meridijana, praktično izostajući istočno od te linije, među tzv. nekontrakcijskim jezicima. Kontrakcijski jezici čine kompaktnu teritorijalnu celinu koja je (malo nepravilnim) koncentričnim krugovima diferencirana na središte tj. žarište (koje se nalazilo na terenu budućeg češkog jezika), na centar (koji su pokrivali rani gornjolužički, južni poljski, zapadni slovački i severni slovenački), periferiju (na zemljištu budućeg donjeluzičkog, severnog poljskog, istočnog slovačkog, hrvatsko-čakavskog i južnog slovenačkog), kao i na krajnju periferiju koja obuhvata kasnije faze polapskog, najudaljenije dijalekte poljskog, uključujući kašupski, centralni slovački i srpskohrvatski štokavski dijalekat, dok se na kontrakcijskoj transperiferiji nalaze bugarski i ukrajinski, nekontrakcijski jezici u kojima je došlo do nekih sekundarnih kontrakcijskih procesa.

Drugi deo naslovljen sa „Tipologija kontrakcije po stadijima“ sadrži poglavlja: 4. Fonološki sistem koji je prethodio kontrakciji i motivi za kontrakciju; 5. Uvod u tipologiju kontrakcije po stadijima; 6. Primarna kontrakcija; 7. Fonološka kontrakcija; 8. Morfološka kontrakcija; 9. Morfološka kontrakcija; 10. Morfološkizovana kontrakcija; 11. Kontrakcija jerova.

Tipologija stadijuma kontrakcije uvedena je u četvrtom poglavlju u kome se razmatraju pretkontrakcijski fonološki sistem i motivi koji su uzrokovali ovaj proces kratko i jasno predstavljen formulom $TA_jA_2 \rightarrow T\bar{A}$ (gde je T suglasnik, A samoglasnik, j poluvokal čijim ispadanjem dva vokala dolaze u kontakt te se kontrahuju), a zatim se definišu termini kojima će se dalje operisati; *precedent, kontrahend, kontraktem, konektor* itd. kao i simboli kojima će oni biti predstavljeni. Potom se, od 5. do 11. poglavlja, elaborira tipologija stadijuma kontrakcije kojih ima šest: 1. primarni, 2. fonološki, 3. morfološki, 4. morfološki, 5. morfološkizovani, 6. stadijum jerova. Tako se kontrakcija, kao novi sistemski faktor u slovenskim jezicima (čiji intenzitet se pokazuje kao direktno srazmeran blizini žarišta), odlikava na fonetskoj, fonološkoj i morfološkoj ravni.

Treći deo pod naslovom „Kontrakcija kao novi sistemski faktor“ sastoji se iz poglavlja 12. Opšte i posebne odlike kontrakcije; 13. Nastanak kontrakcijske fonologije; 14. Nastanak kontrakcijske morfolologije (Fleksije); 15. Posebne rekonstrukcije u deklinaciji; 16. Posebne rekonstrukcije u konjugaciji.

Tu se prati uticaj kontrakcije na pojedine vrste reči, imenice, prideve, zamenice i glagole tako što se kroz poglavlja 12–16 analiziraju opšte i posebne odlike kontrakcije, zatim fonološke reperkusije kontrakcije (u koje spadaju duženje vokala, palatalizacija i uvećavanje fonološkog inventara sa nekih 11–18 elemenata na čak 50 fonema) i najzad, raščlanjavaju posledice kontrakcije po fleksiju imena i glagola, sa posebnim osvrtom na specijalne rekonstrukcije u deklinaciji i u konjugaciji. U vezi sa ovim poslednjim, iscrtavanjem hronologije kontrakcije (uz pomoć paradigmi nekoliko konkretnih glagola, prezenta staročeš. *pláti*, stčeš. *tráti* / južnoslov. *trajati*, zapadnoslov. *nechati* / južnoslov. *hajati* itd.) pokazalo se da je, kako je uslov kontrakcije bila prisutnost jerova, do njihovog nastajanja moralo doći tek nakon kontrakcije.

Četvrti deo nosi naslov „Značaj kontrakcije za dalji razvoj sistema“ sa poglavlja 17. Kontrakcija i gubitak jerova (Hronologija i njen značaj); 18. Arealno variranje prozodijskih elemenata – dužina vokala, intonacija, naglasak; 19. Hronologija konjugacije (Od praslavenskog do istorijskog doba); 20. Opšti karakter preistorijske kontrakcije – Pregled.

Pošto su prethodno razmotreni neki paradigmatički primeri kontrakcijske konjugacije, u 17. poglavlju se zaokružuje diskusija o relativnoj hronologiji kontrakcije i gubljenja jerova, koja je tokom poslednjeg stoleća oscilirala u svojim zaključcima o starešinstvu u odnosu između ove dve pojave da bi se još jednom sumirali argumenti u prilog primarnosti kontrakcije (što je bio i Gebauerov sud, donet još krajem prošlog veka na osnovu endohtonih proučavanja, što je potonjom tradicijom bilo skrajnuto), čime bi se ovaj stoletni disput – do eventualne pojave novih fakata – verovatno mogao smatrati okončanim. Otvoreno, međutim, ostaje pitanje da li je do gubljenja jerova došlo pod impulsom iz samo jednog središta, ili je izvor te pojave bio policentričan. Drugo stanovište je verovatnije, s obzirom na različite zakonitosti po kojima se taj proces odvijao na slovenskom zapadu, gde je sistematski i konzistentno sproveden (poštujući Havlikov zakon bez izuzetaka), a raznoliko na preostalim delovima slovenske teritorije (na osnovu čega Marvan ovu istorijsku odliku slovenskih jezika kvalifikuje ne kao izoglosu već kao „paraizoglosu“ lociranu, osim u centralnoj tj. kontrakcijskoj oblasti i na prelazu X u XI vek, na još tri nezavisna periferna izvorišta: jedan jugoistočni i dva severozapadna, u zapadnobaltičkoj i u istočnoslovenskoj oblasti u kojima je do ove pojave došlo kasnije, u XII tj. XIII veku). Dalje se u 18. poglavlju razmatraju prozodijski aspekti kontrakcije tako što se prate lokalne razlike u delovanju kontrakcije na kontrakcijskom terenu (posebno južnoslovenske odlike u centralnim slovačkim govorima, koje su uslovljele pojavu tzv. ritmičkog zakona, očuvanog do danas u standardnom slovačkom jeziku^[1]). U poglavlju 19 koje obrađuje hronologiju kontrakcijske konjugacije, od praslavenskog do istorijskog doba, nakon kraćeg uvoda, analizirane nekoliko pojedinačnih oblika, vremenski sled tih promena tabelarno je, izuzetno pregledno, prikazan u zaključku tog poglavlja. Poslednje poglavlje ovog dela rezimira, tekstom, tabelama i mapama, osnovne probleme neposredno vezane za kontrakciju koji se dotiču ovim radom, a zatim se kompleks promena do kojih je kontrakcija dovela inventariše kao skup od 88 teorijski mogućih dvojnih kontraktama od kojih se realno kombinuju samo 66 (pri čemu se samo njih 36 kontrahuju, dok 30 ostaju nekontrahovane) i 17 trojnih kontraktama koje (u zbiru sa još po tri specijalna slučaja dvojnih i trojnih kontraktama na južnoslovenskom prostoru) čine krajnju sumu od 59 kontrahovanih skupina na čitavom slovenskom terenu čije prisustvo je stvorilo novi ambijent i dovelo do transformacije ukupnog fonološkog i morfološkog sistema.

Peti deo pod naslovom „Na pragu samostalnog razvoja (slovački, češki, slovenački, polapski)“ sadrži poglavlja posvećena tim konkretnim jezicima: 21. Kontrakcija kao neprestani proces: slučaj slovačkog; 22. Kontrakcija i istorija jezika: slučaj staročeškog (češka dijahronija i njena škola); 23. Pismene potvrde procesa kontrakcije: Brižinski spomenici (poznati praslavenski ili prapočetak slovenačkog); 24. Kontrakcija u izumrlom jeziku: slučaj polapskog.

U ovom delu se detaljno sumira uticaj kontrakcijskih promena na svaki od ova četiri jezika, ali je najveću pažnju (i prostor, punih 25 stranica) autor posvetio češkom jeziku. Svako od ova četiri poglavlja moralo bi biti obavezno štivo studenata tih jezika.

